

ПРЕВОД И ПРОМЯНА В РАЗБИРАНЕТО ЗА НОРМА

Дария Карапеткова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Устойчивостта във времето е сред ключовите критерии за определянето на значимостта на езиковите явления. До неотдавна това наблюдение позволяваше да не се отдава съществено внимание на тенденциите в говоренето на младите, тъй като обикновено те се разглеждат като продукт от краткотрайни и немеродавни въздействия. Някои устойчиви направления на развитие в последно време обаче започнаха да се наблюдават в начина, по който новите поколения ученици и студенти гледат на езика, и тъкмо те ще станат обект на настоящата статия в светлината на преводаческата дейност. Понякога те намират отражение в превода на художествена литература, и по-специално в употребата на езиковите регистри. Какъв е начинът университетското обучение да остане в крак с новата ситуация?

Keywords: translation, education, literature, style, editing

В последните години висшето образование в направление „Филологии“ у нас получи задачата да актуализира и развие методите си по отношение на подготовката на млади преводачи¹⁾. Засиленият международен обмен на материали, както и изискването за ритмично осъвременяване в разнообразни сфери на познанието придаде допълнителна значимост на функцията, която филологическата подготовка изпълнява при произвеждането на кадри, подготвени да се изправят срещу предизвикателствата на художествения и специализирания превод. В тази сфера на обучение има традиционно важни аспекти, които се нуждаят от постоянно модернизиране: материална и техническа база, библиографски справочен материал, възможности за контакт с реална работна ситуация. Наред с тези фактори е нужно преподавателите да вземат под внимание и още едно обстоятелство, което неминуемо обуславя резултатите от тяхната работа: динамиката в равнището на езикова компетентност на техните студенти.

Когато става дума за засягащи езика явления, е трудно и в много случаи непредпазливо изводи да се правят в момента. Дълготрайността на езиковите явления във времето е един от основните формални критерии за тяхната значимост. Доскоро беше възможно с този аргумент да се избягва сериозното подхождане към вълните от тенденции в езика на най-младите, като те се разглеждаха пре-

димно като резултат от мода и от актуални, но нетрайни въздействия. Напоследък обаче започват да се наблюдават трайни посоки на развитие в начина, по който младите хора се отнасят към езика. След малко ще бъде разгледано по какъв начин това формира нови изисквания към обучението по превод.

Преди това обаче е нужно да се направи уточнението, че следващите разсъждения се основават на наблюдения от един сравнително малък по мащаб контекст и засягат някои протичащи в момента процеси сред млади хора, които се обучават в областта на хуманитаристиката в най-висшата степен на образователната система. Наблюденията са извършени върху студенти от София и други големи градове на България, които изучават италианистика и се готвят за учители и преводачи от италиански на български език, както и върху младежи с по-различни, макар и сходни специалности. Тъй като тяхното обучение включва теоретични и практически въпроси от областта на художествения и специализирания превод, студентите активно участват в дискусии, които засягат както изучавания от тях чужд език, така и родния за тях български език. На фона на относително устойчивия модел на поведение спрямо обекта им на работа, характерен с плавен ритъм на еволюция съгласно системата на езиково обучение и изискванията на пазара, в последните няколко години се наблюдават изменения, които по интензитет и мащаби не се вписват в ритъма, с който обичайно поколенията се променяха порано.

Без съмнение, част от причините за това имат политически характер. България е пълноправен член на Европейския съюз от 2007 г. До падането на Берлинската стена през 1989 г. чуждоезиковите въздействия в страната се филтрираха основно чрез посредничеството на руския, който голяма част от българите ползваха свободно и на който четяха както световна класика, така и техническа и друга литература, ако тя липсваше в български превод. Ако приемем, че руският е оказвал влияние върху българския поради тази тясна близост, то все пак не е било твърде разтърсващо, след като става дума за два славянски езика с редица сходства.

След края на комунистическия режим България получи пряк достъп до продуктите на култури, с които не беше имала възможност да контактува така отблизо дотогава. Отварянето на Запад разнообрази културните и езиковите модели, с които страната влезе във все по-силно взаимодействие. От една страна, това доведе до разчупване и модернизиране на самия български език. От друга, необходимостта от наваксване в опознаването на непреведени досега образци от световната литература доведе до рязко увеличаване на преводната продукция. Нарасна и обменът в областта на нехудожествените текстове, като всичко това постепенно увеличи нуждата от подготвени специалисти в областта на все повече европейски езици. Ролята на преводачите стана особено важна, тъй като не бива да се забравя, че за държава с рядък национален език като българския преводът е неизбежно един от жизненоважните канали за вписване в глобалната култура.

Тези процеси, които според мнозина протекоха за стресиращо кратък период, получиха нещо като кулминация около и след приема на България в ЕС. Съюзът е наднационално формирание, в което многоезичието е основна ценност, и това далеч не се изчерпва с взаимното познаване на националните литератури. Хармонизирането на законодателството с това на ЕС и огромното количество документация, която трябваше да бъде преведена основно от английски, френски или немски за няколко години, внесе шоково в българската лексика понятия, много от които непознати или трудно преводими с наличните в езика ресурси. Нещо подобно се случи и в почти всички останали области на живота и беше съпроводено с бум на компютризацията и използването на мрежата. Различните поколения реагираха различно на тези процеси. Повечето възрастни хора останаха извън дигиталния свят и бяха изолирани от най-новите явления в обществения живот, които трудно разбират включително и на ниво понятия. Средните поколения се стараят да са в крак с изискванията на новия тип общуване, като пазят и най-доброто от „неконтаминирания“ облик на езика. За най-младите в повечето случаи този предишен облик е чужд и непознат. Това вероятно е свързано с факта, че по данни на Националния статистически институт²⁾ за 2012 г. в България 73,6% от населението във възраст 55 – 64 години не ползва чужди езици, докато 52,4% от хората между 25 – 34 години ползват поне един чужд език. Тези, които са съвременници само на новите етапи от общественото развитие в страната, все по-често нямат сетива за част от богатството на традиционната българска лексика и избират чуждици или неологизми при наличие на приемлива алтернатива с български и славянски произход. На синтактично ниво редица конструкции, които предишните поколения активно са ползвали, вече отсъстват от фоновото познание на младите, звучат им изкуствено и чуждо. Този факт не следва да предизвиква учудване: от най-ранна възраст те са засипани с поток от информация под формата на музика, интернет съдържание и софтуер, преводна литература, реклама, медийни продукти, които са преобладаващо чуждоезични или преработени чрез превод. За младите в най-голяма степен е задължително владението на поне един чужд език – дори и ако нямат висше образование – и те отговарят на това изискване, като четат литература и ползват активно всякакви ресурси в чуждоезичен оригинал. Това ги прави силно конкурентни на международния пазар, защото традиционно високото равнище на чуждоезиково обучение в България се съчетава с гъвкавост и големи възможности за адаптиране в интернационален контекст. Обратната връзка от страна на работодателите (издатели, собственици на преводачески агенции, редактори и т.н.) парадоксално показва, че те одобряват много повече подготовката на младите си служители по чуждия език, отколкото представянето им на родния, който самите младежи считат за даденост, когато той не е обект на избраното от тях специализиране.

Какви са оплакванията на работодателите? На първо място, буквалният превод и тенденцията за пренасяне на чужди конструкции в българския. Когато ста-

ва въпрос за специализиран превод, това не звучи като голям проблем, защото в редица области се наблюдава стремеж към опростяване и уеднаквяване на изказа именно с цел по-лесното преминаване от един език към друг. Най-опасно изглежда перспективата от нарастването на работата в режим на т. нар. *постедитинг*. Машинният превод към по-редки езици често произвежда текстове на ръба на приемливото. Те не само са трудни за редактиране, но и повдигат нелишения от основание въпрос дали няма да сведат надолу прага на търпимост към иначе нетърпими за системата на езика цел формулировки? Независимо от всичко това е факт, че младите хора са потопени в интернационална езикова и културна среда и това видимо се отразява на изразните им навици. Те все по-често допускат и в официални документи употребата на латиница в съставен от тях самите български текст на кирилица, пропускат да транскрибират и превеждат имена, понятия и изрази, които всъщност са преводими. В собствения им стил на изразяване навлизат цели сегменти на езиците, с които са запознати. Отказът от търсене на еквивалент може да се дължи на престижа на чуждото, но също и на някаква форма на езикова леност. И двете са обясними с масовото нахлуване на вносни продукти и услуги със съответните рекламни кампании (с оригинални или локализиращи послания), отварянето към чуждестранния пазар, трудовата миграция в чужбина, нетърпението да се изчака официалният превод и директното ползване на чуждозиков материал. Част от студентите, изучаващи италиански език, признават, че предпочитат да ползват английски като език-посредник за превод и консултация, като редуцират поради това употребата на български източници.

Нека разгледаме няколко примера. Реклама в метрото ни призовава: **Виж App-a!**, където англоезичното съкращение на *application* (приложение), изписано с латиница за разлика от останалата част от фразата, е членувано с чисто български определителен член, който дори е част от самата дума. Друга реклама, този път телевизионна, ни предлага **One touch джар оупънър** – а всъщност просто отварачка за буркани. Денят на разпродажбите в голям столичен търговски център е представен като „твоят *сега или никога* ден“. Все по-естествено за младите звучи въпросът „**Нужда от помощ?**“, много по-близък до „**Need help?**“ и по-лесен в сравнение с традиционното образувание на въпросителни изречения с типична за българския въпросителна частица *ли*, която дори може да променя акцента във въпроса в зависимост от разположението си. Затова все по-обичайно можем да чуем как някой е започнал „**да ходи в нечии обувки**“, при положение че на български съвсем не съществува подобен израз за „влизане в нечие положение“. Все по-разпространената корпоративна стилистика на изразяване по интернационален модел, задължителна особено в международните фирми, „заразява“ и неформалното говорене на податливите млади служители, като разпростира тази тенденция в разнородни типове контекст.

Това понякога създава сериозни затруднения в обучението по превод на университетско равнище, когато се работи с автентични художествени текстове: то-

гава се наблюдават отрицателни резултати по-специално при работата със стилови регистри. Негативната тенденция е за стремеж към по-елегантен и обработен вариант на превода, отколкото оригиналът предполага. (Интересно е, че по-рядко се случва обратното: занижаване на стиловия регистър.) Така полученият превод не е задължително грешен. Неговите недостатъци се състоят не в изопачаването на факти, а в лишаването от колоритния привкус на разговорното, на фамилярното. Отделно от това понякога страда синтаксисът, когато оригиналът използва маркиран словоред или техники, които отправят емоционални послания или акцентират върху елемент от изречението чрез синтактични конструкции и те биват „изгладени“ в превода. Този „целомъдрен“ подход е сигнал за специално разбиране за това как трябва да звучи един „художествен“ превод. Отчасти и тук можем да търсим обяснение в някои установени практики – например изискването на някои телевизионни канали за смекчаване на репликите с вулгарен привкус в превода на субтитри, за каквото съобщават преводачите от италиански.

Изброените дотук явления са, разбира се, екзотика на фона на традиционната преводаческа практика, която залага на установени професионални стандарти и безспорни правила. Възшност именно благодарение на тях сме в състояние да отчетем отклоненията и тенденциите, които изглеждат необичайни за нейния контекст. Независимо дали тези явления ще се запазят, или ще отшумят във времето, те са предизвикани от въздействието, което преводът във всичките си прояви оказва върху един рядък език, жаден и отворен за външни стимули.

Любопитно е, че в културата, която се изразява на редки и сравнително слабо разпространени езици, често съществува съзнание за застрашеност под напора на преводната продукция. Литературните и културните среди в България са загрижени за политиката по отношение на подкрепата за националната литература. Може да се остане с впечатление, че книгите от български автори са малко на фона на публикуваните преводни книги. Отново по данни на НСИ обаче за 2013 г. съотношението между оригинална и преводна литература е 5275 към 1578 заглавия, като при художествената литература те са 1480 към 862, т.е. има категоричен превес на оригиналната. Тази тенденция като че ли е в контраст с усещанията в обществото. Обяснението на подобен парадокс вероятно е в отзвук и престижа на чуждестранното, както и във финансирането на преводи от редица други езици по програми и грантови схеми. Благодарение на адекватна политика от страна на съответните държави в България има бум в популярността на скандинавска, турска, сръбска литература например, наред с традиционните присъствия на големите европейски езици. Това навежда на мисълта, че основният недостиг за България са преводачи българисти, които да работят за популяризирането на български автори на чужди езици. Разнообразната и качествена художествена литература, която български автори създадоха в последните години, осигурява богат материал за превод и обещава реализация на специалистите, които биха инвестирали усилия в овладяването на български език.

В заключение, изложените дотук разсъждения очертават пред обучението във филологическите специалности следните перспективи. На първо място – нужда та от отчитане на нарастващия брой явления на езикова интерференция, които се наблюдават в самостоятелната реч на младите и които намират отражение в извършваните от тях преводи от чужди езици. Също така изискването да бъде изработено съзнание за авторитет и първостепенност на езиковата норма на целевия език, когато неспазването ѝ би довело до деформиране на посланието и некоректна преводаческа практика. Не по-малко важно: упражняването в разграничаване на стилови регистри, усвояването на техните специфики и на умения за възпроизвеждането им е изключително съществено за художествения превод. Усъвършенстването на тези аспекти е по силите на онези обучаващи се, които притежават нужната чуждоезикова компетентност в съчетание със зрялост и изработен усет за нюансиране в изразните средства. Именно затова тъкмо университетското обучение е в състояние да съобрази методиките си с изискванията на подобно предизвикателство.

БЕЛЕЖКИ

1. Статията е разработена в рамките на инициативата „Норма и нарушението ѝ в различните им проявления“ на катедра „Романистика“, ФКНФ на Софийски университет „Св. Климент Охридски“, подкрепена от Фонд „Научни изследвания“.
2. www.nsi.bg

TRANSLATION AND CHANGES IN CONCEIVING THE LINGUISTIC NORM

Abstract. One of the key formal criteria for the significance of linguistic phenomena is their continuity over time. Until recently, we could have resorted to this argument so as to avoid taking seriously trends in the language of the youth culture - we usually perceive this as a result of fashion or up-to-date, yet short-lived, influences. Lately, however, permanent courses of development have transpired in the way young people treat language, which will be addressed in the present article, in relation with translation. This sometimes affects the results of literary translation and, more particularly, the use of language registers. How can university teaching remain up-to-date with the new situation?

✉ **Dr. Daria Karapetkova, Assist. Prof.**

Department of Romance Studies
Faculty of Classical and Modern Philology
University of Sofia
15, Tsar Osvoboditel Blvd
1504 Sofia, Bulgaria
E-mail: d_karapetkova@yahoo.it